

minimizing the performance of competitors, establishing relationships with participants channels, avoiding unwanted actions by the state.

Key words: *pricing strategy, globalization economy, financial system, pricing, market segments, penetration pricing, competitive activity, pricing.*

Марцин Володимир Степанович – професор, доктор економічних наук, академік АН ВО України, професор кафедри фінансів Львівського інституту банківської справи Університету банківської справи Національного банку України (м. Київ).

УДК 330.35.01

Р. Ф. Пустовійт

ІНСТИТУЦІЙНІ ПЕРЕШКОДИ І ЧИННИКИ НАЦІОНАЛЬНОГО ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ

Досліджено фактори економічного зростання національної економіки на підґрунті інституційної теорії. Визначено проблемні чинники, що гальмують зазначений процес, наголошено на інституційних загрозах «ефекту колії» та сформульовано пріоритети, що забезпечують позитивну динаміку економічного зростання.

Ключові слова: *економічне зростання, інституційні зміни, інституційні загрози, «ефект колії».*

Постановка проблеми. Безумовно, економічне зростання призводить до збільшення багатства країни в цілому і надає потенційні можливості для розв'язання соціальних проблем. Тому стабільні і динамічні темпи економічного зростання є ключовим пріоритетом економічної політики країн глобалізованого світу. При цьому слід зазначити, що існують реальні перешкоди, які перешкоджають економічному зростанню і не надають можливостей для підвищення добробуту домогосподарств, а наявні життєві умови не задовольняють загальносвітових стандартів у таких сферах, як: рівень добробуту, верховенство неупередженого законодавства, демократія, екологічна безпека. Особливо це стосується постсоціалістичних країн колишнього СРСР.

Тому на думку О. Сухарева, з-посеред усіх факторів економічного зростання потрібно акцентувати увагу на тих, що визначають його якість, зміст структурних змін і темпи, а саме: виробничо-технічна система, яка окрес-

© Р. Ф. Пустовійт, 2013

люється реальним виробничим сектором і технологічним рівнем економіки; інституційна система, що включає закони, правила та моделі поведінки; соціальна система, тобто структура суспільства, яка визначає рівень, якість і спосіб життя населення, спрямування і можливості розвитку людського капіталу та зумовлює характеристику показників в освіті, охороні здоров'я та кваліфікації населення [1, с. 20]. Саме ці параметри, на думку вченого, визначають можливості економічного зростання і його якість.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В економічній науці останніх десятиріч ХХ – початку ХХІ століть запропоновано кілька магістральних моделей, які можна умовно класифікувати так: неокейсіанські теорії (найвідоміші представники – Е. Домар і Р. Харрод), які визначають ключовою умовою динамічного економічного зростання збільшення сукупного попиту, а основним фактором – інвестиції; неокласичні теорії (Р. Солоу і Д. Мід), де технічний прогрес окреслюється як екзогенний фактор і єдина основа стійкого економічного зростання та застосовується методологічний апарат виробничих функцій; емпіричні теорії (Е. Денісон, Т. Шульц і Р. Барро) дозволяють оцінити вплив на економічне зростання різноманітних факторів, наприклад, фізичних факторів виробництва, факторів зростання продуктивності праці, якість людського капіталу, інвестиційний клімат тощо; теорія ендогенного економічного зростання (П. Ромер, Р. Лукас, Дж. Гроссман і Е. Хелпман), за якої найважливіші виробничо-технічні нововведення здійснюються на підґрунті вкладень у технологічний прогрес і людський капітал, а НДДКР є ключовим фактором зростання.

Що стосується безпосередньо сутності економічного зростання, то виділимо науковий підхід, напевно, найавторитетнішого економіста в цій сфері – С. Кузнеца і його праці: «Сучасне економічне зростання» (1966 р.) і «Економічне зростання нації» (1971 р.). На погляд ученого, сутністю економічного зростання є спроможність довгострокового збільшення здатності домогосподарств забезпечувати дедалі різноманітніші потреби населення за допомогою більш ефективних технологій і, підкреслимо, відповідних інституційних та ідеологічних змін [2, с. 348]. Звідси, з урахуванням національної специфіки та соціально-економічних пріоритетів України, вважаємо за необхідне актуалізувати увагу саме на інституційних процесах.

Невирішена частина загальної проблеми. Кожній сучасній країні притаманне власне, своєрідне інституційне середовище, в якому особливу роль відіграють «вбудовані» функціональні чинники, що безпосередньо впливають на економічне зростання і підтримують господарську стабільність. При цьому пропонований інституційний аналіз передбачає не тільки виокремлення пріоритетних спрямувань оптимізації інституційного середовища, які мають функціональний характер, а й дослідження системних характеристик, що склалися напередодні і на початку трансформацій та залишаються непорушними.

Мета статті. Тому метою цієї статті є дослідження інституційних факторів, що сформувалися ще за часів СРСР – саме в Україні, аналіз новостворених, які є дестабілізуючими у вітчизняній соціально-економічній сфері, та окреслення інститутів, що забезпечать стійке економічне зростання.

Виклад основного матеріалу. У цілому емпіричні дослідження джерел економічного зростання, що використовували стандартні виробничі функції, не здатні підтвердити тезу про вирішальну роль накопичень фізичного капіталу. Так, результати багатьох розрахунків Е. Денісона, який уперше застосував метод калькуляції економічного зростання, засвідчили, що за період із 1929 до 1982 рр. лише 20% збільшення національного доходу США вдалося «приписати» накопиченню реального капіталу. Вирішальну роль в усіх подібних розрахунках відігравав нерозкладаний за факторами залишок [3, с. 28], який, за висновком ученого, характеризує прогрес знань, у тому числі й у таких сферах, як управління та організація. Тобто мовиться не лише про сферу економіки, а й соціально-політичну.

Значимо, що розрахунки економічного зростання з позицій мейнстріму послідовники інституційного спрямування визначають як некоректні, тому запропонували включити до розгляду джерел довгострокового розвитку такі складові, як: права власності та права і обов'язки, що фіксуються системою контрактів. Наприклад, для виокремлення інституційних структур, що формувалися протягом довгострокового історичного періоду в певному географічному регіоні, використовувати тогочасні індекси, що характеризують ступінь захисту приватної власності. Виходячи з цих та інших фактів з економічної історії, російські вчені О. Радигін і Р. Енгов зробили такий висновок – значна волатильність виробництва віддзеркалює певну інституційну структуру, яка історично склалася [4, с. 719]. У країнах із «потужною» інституційною структурою вплив дестабілізуючої макроекономічної політики є менш суттєвим.

Саме інституційні зміни, що безпосередньо впливають на технологічний прогрес і управління, докорінно трансформують економіку, визначають конструкцію економічного розвитку і зростання. Одночасно інститути здатні не тільки структурувати та знижувати трансакційні витрати і витрати спеціфікації прав власності, а й, навпаки, негативно впливати на здійснення трансакцій і їхню вартість та дезорганізувати соціально-економічну структуру суспільства. Також важливим є вплив інститутів на надмірну диференціацію доходів домогосподарств, потенціал людського капіталу, екологію тощо.

У цілому сутність інституційного підходу до економічного зростання полягає у визнанні того факту, що багатство народів, фірм і домогосподарств залежить не тільки від ресурсів, якими володіє відповідний економічний суб'єкт, а й від тих правил, згідно з якими він може використати ці ресурси. Саме такі правила і є інститутами [5, с. 44]. Але з урахуванням того, що транс-

акційні витрати не є нульовими, отримує перевагу те господарське рішення, яке не завжди є ефективним для суспільства в цілому і яке не всяк час може надати найбільший агрегований дохід.

Іншими словами, у неефективних державах ухвалюють ті формальні правила (запроваджують інститути), які відповідають інтересам саме можновладців, а не ті, що знижують трансакційні витрати суспільства. Тобто корисливі інтереси самозбереження і власного збагачення формулюють владним структурам такі рішення, які не сприятимуть економічному зростанню країни в цілому і не зачіпатимуть інтереси владної еліти та враховуватимуть асиметрію розподілу політичних сил.

Особливістю пострадянських економік є те, що правила, які запроваджує держава, обирають фірми і домогосподарства, як підґрунтя економічної поведінки з урахуванням такого раціонального порівняння: якщо витрати відмови від слідування правилам перевищуватимуть величину вигоди від порушення пропонованих формальних інститутів, то вирішальним фактором при цьому визначається вірогідність застосування санкцій та їхня вагомість.

Ще однією ключовою властивістю вітчизняного господарства є те, що в економіці панує персоналізована дозвоільно-заборонна владна практика, а ринкові угоди перетворюються на кланові. Слід визнати, що економіка України, як, до речі, і Росії [5, с. 52], має такі сегменти: цивілізований ринок (функціонує для меншості); псевдоринок, заснований на приватних кланових угодах (із груповим приватним гарантом) і псевдоринок, заснований на державних кланових угодах (із державним гарантом, що діє вибірково, а не з огляду на закон).

За Л. Бальцеровичем, найгірші економічні катастрофи не є наслідком розхитування вільного ринку, а результатом надмірної концентрації політичної влади. При цьому найгірші економічні показники у Східній Європі спостерігаються у країнах, що відхиляються від демократії (2012 року Україна опустилася на 80-те місце за індексом демократії і перебуває в переліку країн із гібридним режимом). У свою чергу, клановий капіталізм, тобто нерівномірний захист прав власності, означає, що деяка незначна кількість підприємців є політичними фаворитами [6]: вони можуть сплачувати більш низькі податки, а їхні конкуренти піддаються рейдерським «атакам» з боку інституцій, наближених до влади. Оскільки держава використовує власний апарат для стримування конкурентів – як неофіційно, шляхом вибіркового застосування специфікації прав власності, так і формально, шляхом торговельних або податкових обмежень, – клановий капіталізм є не тільки несправедливим, а й неефективним.

Інша інституційна небезпека, що впливає на економічне зростання України, – надмірний і громіздкий податковий прес. Офіційні і неофіційні (корупційні) податки є занадто високими. Так само занадто високими є бюджетні витрати, у тому числі й на обслуговування влади, до того ж вони

незадовільно таргетовані, і лише незначна частка бідного населення дійсно отримують бюджетну допомогу.

Інституційні загрози економічному зростанню України також посилюються «ефектом колії» (залежність від попереднього розвитку), що акцентує увагу на інституційних змінах і ролі інститутів у технологічних інноваціях.

При цьому вирізняють «приховані скарби» [7, с. 64], тобто успадковані в минулому чинники, які за умов здійснення правильної політики сприяють економічному зростанню. Прикладами таких факторів в Україні можуть бути: ресурсне забезпечення потенційного виробництва, високоосвічене населення, сприятливе географічне положення, зокрема сусідство із західними державами. До «прихованих перешкод» [7, с. 64] відносимо стартові умови, що чинять перешкоди, принаймні в короткостроковій перспективі, економічному зростанню. Зазначені фактори розглянемо далі.

Особливість радянської «однопартійної держави» полягала у здійсненні тотального контролю за життєдіяльністю громадян, тобто в докорінному обмеженні індивідуальних свобод, перш за все – політичних та економічних.

При цьому тоталітарна держава мала у своєму розпорядженні надзвичайно потужні важелі контролю: приватне підприємництво було заборонено; функціонування державних підприємств визначалося системою централізованого планування, що регламентувала обсяги виробництва, витрати, ціни та обмеження на зовнішню торгівлю; обсяг грошової маси, що перебувала в розпорядженні підприємств і громадян, суттєво обмежувався; громадянське суспільство придушувалося, а опозиційні політичні партії були заборонені; поїздки громадян за кордон були досить проблематичними; ЗМІ піддавалися офіційній цензурі та партійному контролю; правова система була підпорядкована адміністративно-командній економіці та придушенню політичної активності громадян; виняткового значення набула політична поліція (КДБ) [7, с. 60]. Цей контроль поєднувався з непомірно роздутою системою соціальних гарантій.

Таким чином, успішний перехід до нового ладу потребував радикальних демократичних реформ і реструктуризації національної економіки.

У цьому плані перехідним зазвичай визначають період часткової або повної зміни інституційної системи країни, тобто набору її внутрішніх інструментів і механізмів людської взаємодії. У свою чергу, під економічними перетвореннями в постсоціалістичних країнах розуміють перехід від адміністративно-командної економіки (особливий різновид неринкової системи) до ринку, що супроводжується збільшенням частки приватного сектору в народному господарстві. Якщо до моменту перетворень у країні спостерігався серйозний макроекономічний дисбаланс, то стабілізаційні заходи потребують, принаймні в довгостроковій перспективі, здійснення інституційних (структурних) реформ у промисловому секторі й у сфері державних фінансів.

Економіка України була часткою народногосподарського комплексу СРСР та орієтувалася на задоволення економічних, військових і соціальних потреб колишньої супердержави. Вітчизняна економіка визначалася як командно-адміністративна, милітаризована, мала дуже деформовану галузеву структуру з надмірним переважанням «важких галузей», на противагу 13% товарів народного споживання, вироблених у промисловості, та величезними обсягами енергозатрат. Так, 1990 року у вітчизняній економіці споживання енергоносіїв у розрахунку на 1 тис. дол. США виробленого ВВП було в 13 разів більше, ніж у Німеччині. Левову частку вітчизняної продукції виробляли як сировинну або як комплектуючі, що надходили до Росії.

На жаль, так звані реформи виявилися нездатними запровадити ефективні інститути, а на їхні результати кардинально вплинули «події минулого». Нині економіка України так само залишається деформованою, монополізованою, сировинною, енергоємною та неефективною з подальшою концентрацією промислового виробництва в сировинних галузях.

Хоча в пострадянській національній економіці відбулася ключова інституційна зміна, яка стосується структури власності, коли остання трансформувалася з переважно державної у власність олігархічного капіталізму, де співвідношення активів 100 найбагатших громадян до ВВП країни становить 38% (у США – 7%, у Росії – 22%). При цьому п'ятеро найбагатших вітчизняних олігархів контролюють 33% усього українського експорту в сегменті чорних металів і виробів із них. За обсягами виробництва сталі Україна займає 8-му позицію у світі, але на противагу іншим країнам експортує її рекордну частку – 68%, або 24 млн тонн (за часів СРСР – 34%).

Таке становище погіршується і тим, що 95% обсягів вітчизняної промисловості припадають на підприємства третього або четвертого технологічного укладу (галузі, що домінували в 1880–1980 рр., – металургійна, хімічна, нафтохімія, атомна енергетика, важка промисловість). Частка п'ятого і шостого укладів, що переважають у розвинутих країнах, а саме такі галузі, як електроніка, інформаційна, волоконно-оптичної техніки, програмного забезпечення, телекомунікаційна, біотехнологічна, не перевищують 5% промислового виробництва. Звідси у вітчизняній економіці маємо надзвичайно низьку додану вартість, де рентабельність за останні роки не перевищує 3–6%, із 55 тис. промислових підприємств третина є збитковими [8]. Як наслідок, низькі заробітні плати та пенсії, хронічні бюджетні проблеми, безробіття, інноваційна відсталість, неефективні експорт та імпорт.

З інституційного погляду причиною зазначених негараздів є трансформація деформованої адміністративно-командної економіки не в соціально-ринкову, а у псевдоринкову олігархічну економічну структуру, що зорієнтована на консервацію, експлуатацію та експортне спрямування колись потужних, але

сьогодні технологічно відсталих підприємств, які за безцінь перейшли у приватизаційний період у власність так званих олігархів. Останні зацікавлені інвестувати саме в сировинні галузі, що є гальмом економічного розвитку України.

Також одним із ключових факторів економічних негараздів у національній економіці є той, що серед систем менш сприятливих до позитивної інституційної трансформації виявилася правова система. При цьому найсуттєвіші проблеми викликані зовсім не тим, що протягом посткомуністичних правових перетворень опанували ті норми законодавства, які потім виявили свою недостатню ефективність, принаймні з економічного погляду. Найважливішою перешкодою в цьому процесі є «слабкі» інститути систем інфорсменту прав власності та контрактних зобов'язань. Зокрема, частина підприємців (не надто представницька), що наближена до влади, має пріоритетний доступ до ухвалення політико-економічних рішень і використовує судову владу як знаряддя, що спрямоване проти економічних конкурентів або політичних супротивників. Сам цей привілейований бізнес не зацікавлений в інституціоналізації стабільних відносин прав приватної власності.

Одночасно такий процес призводить до монопольної концентрації фінансових ресурсів, що, само по собі, є небезпекою щодо можливостей отримання політичної та статусної ренти на шкоду одержання інноваційної [9, с. 34].

Також заходи економічної політики, які спрямовані на забезпечення економічного зростання, можуть гальмуватися тим, що трансформаційні реформи поєднані зі зміною в розподільних відносинах. Адже держава як інститут представлена, зокрема, її багатьма бюрократичними службовцями, посади яких надають можливості набуття нелегітимних приватних вигод. Звідси система, що реформується, наштовхується на супротив тих чиновників, які отримують корисливі переваги від наявних адміністративних обмежень. Така ситуація погіршується, бо що більше розповсюджена корупція в середовищі можновладців, то меншими є реальні шанси для зміцнення ринкових інститутів і конкурентних механізмів [10, с. 15].

Висновки. Отже, економіка України має такі інституційні чинники, які перешкоджають її економічному зростанню:

- нейтралізація можновладцями інститутів громадянського суспільства, які здатні ефективно обмежити дії влади, передусім у сфері здобуття ренти;
- корупційна лояльність, що стає підґрунтям системної корупції;
- хронічна відсталість законодавства від економічної динаміки, його неадекватність щодо правового регулятивного забезпечення розвитку економічних інститутів, інституціоналізація «подвійних стандартів» і відмінні правила «ринкової гри» для різних економічних суб'єктів залежно від їхнього наближення до влади або «корупційного даху»;

- застосування корупційних судів для недобросовісної конкуренції та «економічної боротьби» з політичними конкурентами;
- незацікавленість можновладців у встановленні «прозорих» правил для суб'єктів ринкових відносин у процесі регулювання господарських відносин між державними інституціями, фірмами і домогосподарствами;
- посилення в економіці та політиці країни позицій «олігархічного капіталізму».

Для подолання таких негативних інституційних характеристик, які гальмують економічне зростання в Україні, пропонуємо такі інституційні чинники, що забезпечують позитивну динаміку економічного зростання успішних країн:

- надійний захист прав власності та угод, що фіксуються відповідною системою контрактів. Зазначене забезпечить позитивний вплив на довгострокове економічне зростання та інвестиційний процес;
- деполітизація бізнесу, тобто усунення втручання державних інституцій в управління компаніями і надання прав контролю за грошовими потоками на користь власників приватних фірм;
- наявність суворих формальних і неформальних обмежень для суб'єктів владних відносин у сфері майнових і бізнесових інтересів;
- реальна незалежність судової влади, яка у практичній діяльності виконує функції незалежного арбітра у сфері захисту прав приватної власності та контрактних зобов'язань;
- ліквідація бар'єрів у сфері конкуренції та руйнування регулятивних перешкод.

На особливу увагу заслуговує акцент на непрямі методи державного стимулювання промислової політики [11, с. 142] та бізнесової діяльності, які покликані, насамперед, створювати стимули в підприємців до модернізації їхньої діяльності та освоєння нових ринкових ніш, зокрема: підтримка державою інноваційних видів діяльності, формування мережі «інститутів розвитку» за умови взаємодії зі «старими» інститутами, якщо останні у змозі знизити трансакційні витрати трансформації, формування довіри до нових владних інституцій шляхом особистої репутації можновладців, ефективний обмін інформацією між бізнесом та урядовими структурами.

І як підсумок: якщо влада і суспільство не виявляють необхідної волі до створення такого суспільно-економічного устрою, яке активно впливає на економічне зростання і зорієнтоване на успішні інституційні трансформації, то така країна і її еліта лише пристосовуватимуть до циклічної динаміки доходів від ренти і відкладати на невизначений час назрілі реформи.

Список використаних джерел

1. Сухарев О. С. Экономический рост, благосостояния и институциональные изменения // Журнал институциональных исследований. – 2011. – Том 3, № 3. – С. 19–26.
2. Kuznets S. Economic Growth of Nations: Total Output and Production Structure. – Cambridge: Belknap Press of Harvard University Press, 1971. – 363 p.
3. Denison E. Trends in American Economic Growth. 1929-82. – Washington: Brookings Institutions, 1985. – 220 p.
4. Радыгин А., Энтов Р. Институты и экономический рост: современные теоретические подходы / В кн.: Экономика переходного периода: Сборник избранных работ 2003–2009. – М.: Издательство «Дело» АХН, 2010. – 816 с.
5. Тамбовцев В. Институты изменения в российской экономике // Общественные науки и современность. – 1999. – № 4. – С. 44–53.
6. Бальцерович Л. Украинский вызов [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://biz.liga.net/ekonomika/all/stati/2220158>.
7. Бальцерович Л. Навстречу ограниченному государству: Пер. с англ. – М.: Новое издательство, 2007. – 92 с.
8. Мельничук В. Г. Олигархи грабят страну [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://argumentua.com/stati/oligarkhi-grobyat-stranu>.
9. Саблин К. С. Роль институциональной среды в формировании институтов развития // Журнал институциональных исследований. – 2012. – Том 4, № 2. – С. 32–38.
10. Энтов Р., Швецов П.А. Институциональные изменения и экономический рост. – М.: Институт переходного периода, 2005. – 110 с.
11. Абрамов А. Е. Путешествие от Рональда Коуза к Денни Родрику // Российский журнал менеджмента. – 2007. – Том 5, № 2. – С. 137–146.

Пустовийт Р. Ф.

Институциональные препятствия и факторы национального экономического роста

Исследованы факторы экономического роста экономики Украины на основе концепции институциональной теории. Определены проблемные факторы, тормозящие этот процесс; акцентировано внимание на институциональных угрозах «эффекта колеи»; сформулированы приоритеты, обеспечивающие положительную динамику экономического роста.

Ключевые слова: *экономический рост, институциональные изменения, институциональные угрозы, «эффект колеи».*

Pustoviyt R. F.

Institutional obstacles and national economic growth factors

The national economy economic growth factors are investigated on institutional theory basis. The factors that hamper this process are identified. «Routine effect» institutional threats are stressed and the priorities which ensure a positive trend at economic growth are formulated.

Key words: *economic growth, institutional changes, institutional threats, «routine effect».*

Пустовийт Роберт Фідріхович – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економічної теорії Черкаського інституту банківської справи Університету банківської справи Національного банку України (м. Київ).